

Si en silenci...

LA LITERATURA oral de Xeraco s'arrela dins d'una tradició narrativa profunda i abundant en motius i protagonistes, enriquida amb les aportacions de cada generació. Eren temps en què per a la gent del poble no hi existien altres mitjans de diversió, de comunicació o de transmissió de coneixements que la forma oral. La realitat i la imaginació es fonien en relats que entretenien la llarga espera de la nit en el moment en què les primeres ombres guaitaven per la porta, potser al voltant del caliu del foc, o bé en algun marge del bancal, si es tractava de passades dramàtiques o divertides que la gent popular adobava amb exageracions evidents i afegits de collita pròpia. Així servien de repòs i diversió després de llargues jornades de treball al bancal.

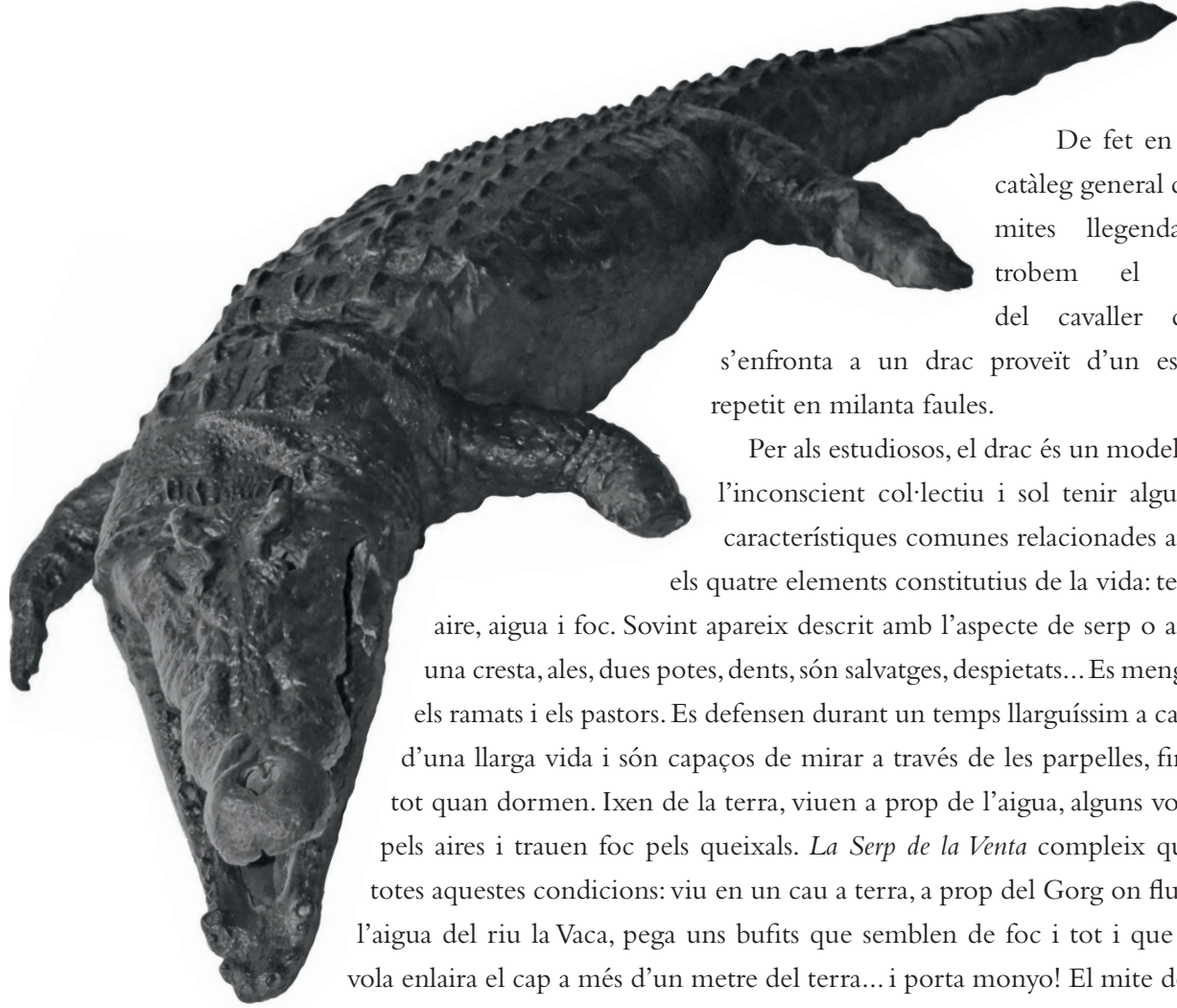
Les rondalles servien per explicar el món on vivien, les penalitats, les riqueses, la moral que els guiava, els preceptes que s'havien d'observar, etc. D'alguna manera, els contadors de contes, tant hòmens com dones, feien literatura i no ho sabien. Es tracta de narracions amb elements fantàstics que transcorren habitualment en un temps passat. Les faules, contades, imaginades o recreades, s'han vist a ulls actuals com un recurs d'aprenentatge i de diversió que s'enfonsa en un llarg període antic. De sempre, les contalles orals han acompanyat l'activitat i el treball de les persones. A qualsevol lloc del món hi ha hagut narradors que han transmès els seus coneixements a través dels contes, de les rondalles, de les llegendes, d'històries que s'han conegut per l'oralitat i posteriorment per escrit. Moltes de les nostres rondalles i llegendes procedents de l'imaginari popular han rebut l'herència d'antics relats de la cultura clàssica de grecs i romans. *La Serp de la Venta* recrea el mite de Perseu, Medusa i les Gòrgones. Les cultures europees com la cèltica o la germànica també hi són presents i es reconeixen algunes característiques de cultures orientals com l'àrab o l'índia. Una bella mostra d'aquesta forma oral de narrar fou publicada en forma de llibre, sota el títol d'aquesta rondalla, per l'APA del Col·legi Públic Joanot Martorell l'any 1994.

Xeraco és un poble de llarga tradició agrícola on es donen les tres formes típiques de cultiu tradicional valencià: el secà, l'horta i la marjal. La terra i l'aigua s'han associat al llaurador fermament i han esdevingut la clau de pedra sobre la qual ha viscut Xeraco durant segles i segles. Per aquest motiu no pot resultar estrany que un element màgic procedent de l'imaginari antic arrelara tan profundament i es transformara en una rondalla unida a elements coneguts i emblemàtics del poble com la marjal, l'escopeta o la venta. Alguns autors importants afirmen que aquesta classe de llegendes tingueren una especial difusió en determinats pobles on existien rius, estanys o llocs d'aigua abundant, com el nostre poble.

La Serp de la Venta és una rondalla típica de Xeraco i tanmateix desconeguda arreu de la Safor. Hi existeixen algunes versions, més o menys coincidents, dins el mateix àmbit cultural i lingüístic com el drac del Patriarca, el drac del Coll de Canes, es drac de na Coca, l'espasa de Vilardell, etc. Ara bé, hi ha moltes contalles semblants que es troben en altres cultures de llengües diferents que potser expliquen la universalitat del mite del drac o d'una «serp tan gran» com afirmava el frare franciscà Francesc Eiximenis.

Mercat Central de València

De fet en un
catàleg general dels
mites llegendaris,
trobem el cas
del cavaller que

s'enfronta a un drac proveït d'un espill
repetit en milanta faules.

Per als estudiosos, el drac és un model de
l'inconscient col·lectiu i sol tenir algunes
característiques comunes relacionades amb
els quatre elements constitutius de la vida: terra,
aire, aigua i foc. Sovint apareix descrit amb l'aspecte de serp o amb
una cresta, ales, dues potes, dents, són salvatges, despietats... Es mengen
els ramats i els pastors. Es defensen durant un temps llarguíssim a causa
d'una llarga vida i són capaços de mirar a través de les parpelles, fins i
tot quan dormen. Ixen de la terra, viuen a prop de l'aigua, alguns volen
pels aires i trauen foc pels queixals. *La Serp de la Venta* compleix quasi
totes aquestes condicions: viu en un cau a terra, a prop del Gorg on flueix
l'aigua del riu la Vaca, pega uns bufits que semblen de foc i tot i que no
vola enlaira el cap a més d'un metre del terra... i porta monyo! El mite de la
serp o del drac es convertí en conte quan perdé el sentit social. Una idea que

enllaça amb un tribut que en temps antics hom solia fer al riu: ofegar una donzella verge perquè
l'aigua els fóra benefactora. Així és com en la narració oral, l'antiga serp benefactora de collites
adoptà una forma repulsiva i gegantina. Per això sol ser un foraster qui s'enfronte a l'animal mític,
amb la evident intenció d'evitar que ningú del poble siga castigat per haver mort el monstre.

A petició del patriarca Joan de Ribera, arribaren a la ciutat de València l'any 1604, procedents
del Perú, dos exemplars de caiman, mascle i femella. Al cap de poc de temps foren morts i
dissecats. Un, el més menut, es col·locà a l'atri del Col·legi del Patriarca, on encara avui es pot
contemplar per a sorpresa i goig dels visitants. Al caliu d'aquest fet nasqueren diverses historietes
que parlaven d'un drac que vivia al riu Túria i s'engolia les persones. La faula va arribar a oïdes
d'un jueu agosarat tancat a la presó de les torres de Quart, el qual demanà permís per enfrontar-se
a la bèstia a canvi de la llibertat, si aconseguia de matar-lo. No cal dir que demanà una armadura
feta d'espills i una llança amb la qual matà el drac i esdevingué lliure. L'altre caiman del Perú, el
més gros, fou penjat al monestir de Santa Maria del Puig amb uns taulellets a sobre que prevenien
el visitant perquè romanguera callat en aquella estança amb la següent advertència: «Si en silenci
dins no esteu, a mon ventre parareu».

JOAN IBORRA

La serp de la venta

Llegenda tradicional de Xeraco*

TEMPS ERA temps, en aquells anys en què la major part dels xeraquers es dedicaven a la terra per guanyar-se les garrofes de cada dia; ben enjorn s'enfilaven cap a la muntanya amb l'haca o a peu o bé se n'anaven a les marjals. Quan venia el mal oratge i els llauradors no podien anar a treballar al camp i fer el jornal, la família sencera es reunia vora el caliu de la llar. Calia aprofitar les hores que enviava el cel. Per això, mentre la mare preparava el dinar, el pare picava a la porxada una partida d'espart per a fer cordell. Els avis, asseguts davant la xemeneia, preparaven la llata, trenellaven l'espart i feien cabassos i espartenyets, tan necessaris en aquella època d'escassos bens materials. La nombrosa xicalla de casa s'entretenia amb les històries i contalles que contaven els majors mentre treballaven amb les mans. Faules que havien passat de boca en boca i de generació en generació d'ençà que el món és món i la mar bullia com la cassola en forn. Per això una de les dites populars de la Safor diu: «Quan el Mondúver porta capell, pica espart i fes cordell».

La mare, mentrestant, garbellava la farina al sedàs per a fènyer-la després i coure el pa de fogassa o pistola o els pastissos de verdura per aparellar el dinar. Tot açò s'esdevenia per l'hivern.

Un dia de fred polar, Vicentet atiava amb les tenalles les brases del foc que la llenya de garrofer anava deixant.

—Vicentet, deixa d'escarbar el foc i guaita a la porta del carrer per veure si encara segueix cernent! —exclamà el iaio.

La criatura, absorta amb el foc va, seguir fusant sense adonar-se de quina cosa li havia dit el seu iaio.

—Vicentet, que no has escoltat el que t'he dit! —va exclamar en veu alta l'avi.

El crit va espantar el xiquet que va tirar les estenalles enmig de la llar i va marxar cametes al cul cap a la porta del carrer. Es va aturar davant el cancell, a poc a poc va rodar la clau del pany i amb molta cura va obrir un badallet, va guaitar el cap i un tremoló li recorregué tot el cos.

—Redéu! Quin xipell fa! —exclamà.

I sense dubtar-ho dues vegades, va córrer cap a la vora del foc i va seure a la cadireta de bova que tenia per a ell.

—Iaio, fa un fred que pela tomaques i cau un mull mull que cala fins el moll de l'os!

La cuina va restar en silenci i al cap d'una estona, Vicentet va tornar a cridar, ara molt més alt.

—Iaio, per què no em contes una història del poble, d'eixes d'abans que tu saps, és que m'agraden molt!

—Molt bé, però t'has d'estar quiet com una bassa d'oli i més callat que una pedra, d'acord?

—Bé, m'estaré quiet! —va remugar en veu baixa el xiquet.

Vicentet, que t'he escoltat! —Va exclamar l'àvia.

—Bo, conta-me-la ja, iaio!

I el vellet, amb tota la parsimònia del món, amb la veu tremolosa va començar la rondalla: Això diu que era una serp molt més gran que les seues germanes de cau, que vivia al bosc de vora riu, en una partida pantanosa que coneixem com les Comes, al costat de la torre de Guaita. Una torre molt antiga que es dedicava a l'observació i defensa de la costa i està a tocar de la Venta, un casalot de planta baixa destinat a l'estança familiar de l'encarregat de la finca agrícola del Canyar on antigament, es conreava la canyamel i l'arròs quan els Borja eren els amos de quasi tota la Safor.

La casa mantenia dependències diverses: quadres, pallisses, porxades, i tot el conjunt es trobava

* Publicada a: *La serp de la Venta*, Col·lectiu de Mestres la Safor, Gandia: 2007.

envoltat per una tanca de pedra i morter d'una fanecada de superfície.

— Iaio, per què a d'eixe casolot l'anomenaven la Venta? I això del canyamel què redimonis és?

— Veuràs, a la vora de la mar, en una franja ampla situada entre el riu la Vaca i l'arrossar creixia un bosc de pins, coscolls, llentiscles i matolls diferents sobre els muntanyassos d'arena, mentre als caixers del riu i als aiguamolls de la rodalia s'enlairaven el senill, la bova i les jonqueres allargassades. Entre aquesta espessa vegetació, tan alta que de vegades tapaven els hòmens, les serps i tota classe de feres tenien els amagatalls segurs.

Durant el dia els, camperols, una mà a l'esteva i l'altra als ramals, xarugaven la terra amb animals i després tonyaven les boqueres i les antares. Clavaven les fulles de ferro de les aixades, desfeien els terrossos de terra, entaulaven els fraus i obrien solcs per rebre la llavor de collites esperançadores. De tant en tant calia descansar una estoneta d'aquestes tasques tan pesades, —enrotllar-lo, deien els llauradors— a l'ombra protectora d'alguna figuera, on solien reunir-se uns quants treballadors dels bancals veïns per compartir conversa sobre els conreus, plagues, xafarderies del poble i tabac de petaca. Entre calada i calada de fum, una qüestió es feia present cada dia amb més força: una serp de grandària descomunal s'esmunyia pel bosc, erms, camins i travesses. Les imprecises referències a les dimensions d'aquella bèstia resultaven exagerades, però l'exageració anava en augment a causa de la por atàvica que representava. Els hòmens fugien en sentir els bufits d'aquella bèstia i els qui l'havien pogut veure afirmaven que tenia un gran monyo. Altres contaven que molt abans s'havia engolit dos persones. Els últims temps, un pastor del poble havia perdut dues ovelles i un cabrit del ramat; al riu, els pescadors de canya havien sentit crits esgarrifosos d'animals a punt de ser engolits; els xiquets estaven ben advertits de no allunyar-se mai de les parets del poble; els llauradors aparellaven els animals per tornar a casa abans d'acabar el dia arribar la poqueta nit.

L'animal ocupava obsessivament les converses al carrer, forns i tavernes, i com més va més, a cada conversa anava fent-se més i més perillós i grandota. Encara restava però un últim sussuït.

Un dia, un llaurador tornava a casa amb el carro entre dos fosques quan la sinuosa presen-

cia de la serp que travessava el camí va espantar l'haca i tot seguit va començar una correguda desbocada impossible de parar. Espantat, va arribar al poble pel Caminàs on l'atzarós recorregut va acabar al primer carreró sense causar més inconvenients que l'ensurt del precipitat trajecte i l'esbalaïda mirada dels xiquets.

Pels cantons, els casinos, les tavernes, les botigues i per qualsevol racó, la gent feia comentaris i xiuxiuejava sense atrevir-se a cridar que alguna cosa s'havia de fer per acabar amb aquell malson, el poble no podia continuar així. Tota la gent, reunida a la plaça, cara al balcó de l'Ajuntament, demanava a crits que l'alcalde, màxima autoritat municipal, devia donar solució al greu problema que patien els xeraquers. La població, emporuguida, feia rogllets per tota la plaça, alguns, desesperats, escridassaven les autoritats.

— Senyor alcalde, volem solucions!

— Xeraco no pot seguir així!

— Estem patint un malson!

— No s'amague, senyor alcalde, isca, isca al balcó! Vostè molt de parlar però poc de fer!

— Pensen, pensen i actuen, que per això paguem impostos!

Dins la casa del poble, l'alcalde i els regidors, reunits amb caràcter d'urgència, amb una cara tan llarga que els arribava als peus, a causa de la pressió popular i la manca d'idees per fer front al problema.

— Senyors regidors —va dir l'alcalde— mireu, nosaltres som els representants del veïnat, no tenim més remei que trobar una solució als problemes que representa aquesta maleïda serp. El poble té tota la raó i és del tot necessari trobar una solució. Així que tot el món a pensar!

— Podríem..., ah ! No, perdoneu! —va exclamar un dels regidors,

— Però és que és del tot impossible! —va dir un altre,

— Impossible no hi ha res! —va afirmar un altre amb convicció.

— I si...

— I si... què? —va preguntar el secretari.

— Vinga, digues, digues! —exigiren uns quants.

— No, res, no! —va assegurar.

I així, passaren hores i hores, tantes que semblava una eternitat. Tot el consistori, mans al cap, rondinaven i rondinaven per trobar una solució. De sobte, un dels regidors va llançar una forta exclamació i posant-se d'un bot damunt de la cadira va exclamar.

— Tinc una idea!

— Diràs una suggerència — li va retrucar l'alcalde— ací qui mana i té les idees són jo, per això sóc l'alcalde!

— Vinga, vinga, digues què has pensat, que estem desitjant d'escoltar-ho —van exclamar tots a una.

Mireu, tots sabeu que el problema s'esmuny de les nostres mans i que la ferocitat d'aquesta serp del dimoni va més enllà de la nostra capacitat, per eixe motiu, no ens queda altre remei que demanar ajuda a les autoritats de València, elles tenen més mitjans que nosaltres i ben segur que trobaran una solució.

— Ben pensat! —varen dir tots plegats.

— No està mal pensat, no senyor, gens malament —va dir l'alcalde— aniré de seguida a València i demanaré ajuda al governador, segur que ell sabrà com actuar en un cas així.

A la vista de la insostenible situació, les autoritats municipals acordaren demanar ajuda al governador de València i l'alcalde va adreçar-li una carta explicant-li les complicacions i el risc que suposava per a la vida dels xeraquers la presència de tan perillosa fera. Dies més tard el governador va enviar una citació a l'alcalde perquè es presentés davant d'ell i conèixer tan greu problema per boca de la màxima autoritat local. Després de moltes hores de viatge amb la tartana va arribar l'alcalde a València acompanyat pel secretari perquè donés fe de les seues paraules. El tràfec de carros i cavalleries pels carrers de la capital i vianants de tota mena carregats de mercaderies era molt intens. Després d'una llarga estona de camí per aquells sorollosos carrers, arribaren davant de l'edifici de govern civil, indret on el governador despatxava els seus assumptes. Una mica esmaperduts, alcalde i secretari xeraquers, després de passar per una pila d'estances i corredors es presentaren davant la porta de l'enorme estança on es trobava el secretari, que els va fer seure en uns cadirots de braços entapissats.

Una volta passats a l'enorme despatx, l'alcalde de Xeraco es va dirigir a la màxima autoritat:

— Sr. governador, com vosté ben bé es deu figurar venim a exposar-li de viva veu i amb pròpia persona els greu problema que des de fa un temps venim passant al nostre poble i que no dubtem el més mínim que ens donarà una solució.

Amb una explicativa d'allò més desconeguda per a un home de poble, li va referir punt per agulla el problema que els veïns de Xeraco i els viatgers del camí Reial patien i al qual esperaven una solució per poder eliminar aquella terrible bèstia. Acabada tan detallada explicació. El governador de València, que s'havia mantingut en silenci i atenent les raons de l'alcalde, va respondre:

— Bé, veritablement aquest és un problema molt greu, però tot en aquesta vida té solució. Vagen tranquils a Xeraco i miren de calmar el veïnat, per la meua part reuniré els meus consellers i de segur que trobarem la solució. Dies més tard el governador atenia la queixa amb una ambaixada singular. Va enviar dos guàrdies per a què custodiaren fins el seu despatx un pres condemnat a mort que patia presidi a les torres de Quart. Davant la mirada esglaiada dels seus consellers, va oferir al pres lliurar-lo de la pena capital si aconseguia eliminar la serp de Xeraco. No cal dir que, davant l'alternativa que se li presentava, el presidiari va acceptar el repte de seguida.

Vicent Roís, altrament conegut per Palòs, nom del nostre personatge, descendia dels rodors de la vall d'Alfàndec i de Gallinera, de la vall de Pop i de la Marina. Encara que els seus avantpassats havien cultivat hàbilment aquelles terres de fecundes i collites esponeroses i dolces de canyamel i la indústria del trapig del Ràfol, ell s'havia donat als robatoris i assalts de caminants, tasca en la qual era un mestre consumat. En una ocasió, després d'haver cremat masies i corrals d'una vall, van caure en un parany de les forces regulars: els minyons. Molts companys de Palòs perderen la vida de forma cruenta i els supervivents foren condemnats a la forca. Com que era el més jove dels condemnats el governador el va escollir per a aquella mampresa quasi impossible.

Assabentats de l'esdeveniment, els veïns i les veïnes de Xeraco, anaven eixint a poc a poc de les seues cases, mentre les campanes de l'església repicaven amb un senyal especial que convocava tot el poble a la plaça on l'alcalde comunicaria la notícia. De mica en mica la plaça es va posar de gom a gom. Un xiuxiueig tens i expectant s'escoltava per tot arreu del recinte. Finalment les portes del balcó de l'Ajuntament s'obriren i el batlle i els regidors feren la seua aparició l'autoritat local, es dirigí al veïnat amb un to solemne:

— Xeraquers, el problema que ens afecta molt aviat estarà resolt gràcies a l'ajuda que ens ha enviat el governador: No està lluny el dia en què ens haurem alliberat per sempre de la temuda fera ferotge que ens amarga la nostra existència.

— Vítol per l'alcalde!

— Vítol!

— Vítol pel governador!

— Vítol!

— Vítol per l'ajuntament!

— Vítol!

— Vítol, vítol, vítol! —cridaven entusiasmats tots a la plaça acompanyats d'uns forts aplaudiments.

Tothom se sentia orgullós per la brillant idea de l'alcalde i les mesures preses pel governador del cap i casal per fer front al problema de la serp.

Un divendres de vesprada, el pres i els guàrdies arribaren pel camí Vell i foren rebuts a l'entrada del poble entre la curiositat i la malfiança de la gent. Immediatament va ser conduït a la presó, una antiga torre construïda molts segles abans precisament pels àrabs conqueridors, al voltant de la qual s'aixoplugava l'alqueria de Xeraco. Vicent àlies Palòs va reconèixer que les parets de la presó eren obra de moros, un noble treball el dels àrabs en la col·locació de les pedres, en el morter que les unia i en les rajoles dels arcs de ferradura. Així, les parets li donaren un poc de caliu i empara en aquella difícil situació.

Més tard va rebre la visita de les autoritats, les quals el van informar sobre les característiques del lloc on habitava la serp i les referències que es contaven entre la gent del poble sobre aquella bèstia. Després d'escoltar tots els suggeriments, el pres va sol·licitar un cavall, una escopeta i un espill. La petició va estranyar un poc, però Palòs no va voler donar cap explicació i les tres peticions van ser acceptades. També es va acordar que l'eixida cap a la Venta es faria a l'endemà de bon matí.

Quina nit va passar Vicent Palòs! Ajupit de por en un racó, recolzat sobre una màrfega de pallorfes, escoltava els quarts i les hores del campanar Vell de Xeraco amb so de martell rovellat, els xiscles misteriosos d'una òbila, el record del companys de presó i el romanç que cantaven tots plegats: «A la presó de Tibi / trenta-tres presos hi ha / i els trenta-tres que hi havia / tragueren la cançó. / La filla se l'escolta / de dalt del mirador / i a cada passadeta / ne davalla un graó».

— Déu meu! Mare de Déu senyor! Déu mos guardi! Com és possible que em trobe en aquest embolic tan gros? Més m'haguera valgut morir a la forca junt els meus germans. Ben segur que el bon Déu vol fer-me passar per aquest penós martiri —xiuxiuejava Palòs.

La nit anava girant callada, profunda, eterna. A l'hora de sopar, es va presentar l'agutzil amb un plat de faves solsidees, unes llesques de pa de la fleca del poble i un glop de vinaixa. Vicent va començar a menjar rossegant pensatiu un mos de pa i llonganissa mentre s'empinava la catalana amb mà tremolosa. Un estrany defalliment li va impedir acabar-se aquelles escasses viandes.

— Devies menjar més. Demà tindràs un dia molt atrafegat — li va dir l'agutzil.

— Ara mateix no m'entra la fam, no m'abelleix menjar res més.

— La meua dona t'ha vist arribar i l'has impressionada molt, sobretot els teus ulls i els cabells caragolats.

— Agraïsc molt les teues paraules i el menjar que ha preparat la teua dona.

— Et preocupa la serp?

— La serp sols és un pensament.

— Què vols dir?

— És una vella història la que hem capfica nit i dia,

— Si me la contares pot ser allunyaries el mal son.

— Cada dia anava amb altres xiquets a segar pels erms i marges on creixia l'herba per al ramat però sobretot un gram molt mengívol per als animals. Segava amb una corbella ben dentada i sovint trobàvem serps esmunyedisses a les quals solien perseguir per diversió. Un dia, enmig d'una terra coberta de margall fullós, i agarberant les gavelles, quan de la mà esquerra, plena d'un falcet, va eixir el cap d'una serp menuda, mentre la resta del cos partit dibuixava convulsions de mort

sobre la terra. Aquell falcat tràgic se'm va quedar marcat en la memòria per sempre més.

— Però això és un accident i no t'hauries de preocupar després de tants anys.

— Ben cert. Però a casa les coses sempre anaven malament, tombant i redolant.

— Vinga, beu-te açò, t'he portat una infusió calenteta. Pren-te-la, et farà bé. Te de roca i altres plantes aromàtiques de la Barçella. Quants anys tens?

— Vint-i-tres.

— Sembles de més edat.

— Les desgràcies fan pegar vellades.

— Pitjor serà per als teus comparses. Ara la teua sort o la teua vida depèn de tu.

— Em sorprenen les teues paraules d'ànim, amic.

— En moment de perill les persones s'han d'agermanar.

L'agutzil va abandonar el calabós i contant les passes va enfilel el camí de casa inquiet i amb el cap catxo. En rompre l'alba una remor de ferradures va trencar el silenci. El pas lent d'un rossí colpejava rítmicament la pols i les pedres del carrer; soroll de claus al pany i forrellats. Quan Vicent Palòs va eixir del calabós va contemplar la plaça menuda enfront de l'església i la torre on s'havia reunit un nombrós grup d'hòmens armats amb corbells i destrals. Dues persones alçaven torxes d'enllumenat insuficient per llegir en les cares dels presents l'esglai i l'esverament que comportava aquella circumstància. El pres va rebre d'un llaurador els ramals de l'haca aparellada amb cabestre i collaró guarnit de campanetes, va posar el peu en un estrep i va muntar el cavall àgilment. Davant d'un seguici atemorit, encapçalava la corrua de gent. Llevat de les dues torxes, tot era fosca pels carrerons adormits. Així avançaven cap al camí de la Mar. A l'última casa del poble es va sentir el plor d'un infant, una dona escabellonada va guaitar pel badall d'un finestró de la cambra i va tancar d'un colp sec. Un gall opulent anunciava un nou jorn, altres li responien, potser un fóra un bon averany. En el fresc entreclaror matinal el soroll de les ferradures es dissolia dins la llunyania pel camí de la Mar.

El seguici amb el pres al capdavant creuava les terres de conreu i vorejava les sèquies d'aigües tèrboles sobre caixers recrescuts amb la terra negra de marjal, el tarquim del llit de les sèquies. El camí semblava una senda plena de desnivells i de vegetació exuberant pels costats que només deixava pas per anar en fila i el xafar resultava tou per al peu. Pontejaven els argues de la sèquia Travessera i els de l'Ahuir. Sovint els xops, de tant en tant algun pi i sempre les canyes, totes les plantes de bona salut acompanyen l'escorta. La fosca semblava eterna, però la llum, a poc a poc, va fer cap a la cita d'aquell dissabte memorable.

El dia era tranquil, suau la temperatura, el Gorg del riu la Vaca semblava un espill emmarcat pels senills d'eminents plomalls. Una polla d'aigua corre-volava sobre la superfície i un pont estret de dos pilars enfrontava tot just amb la torre de Guaita. La tranquil·litat del paratge no allunyava la preocupació de la gent i començava l'acte definitiu d'aquesta història.

Sobre el cavall, Vicent Palòs prengué els ramals i l'escopeta de claus carregada amb perdigons grossos, del collaró de l'haca penjava l'espill i acompanyat de la gent començava la batuda. Els hòmens que flanquejaven el pres, tots emporuguits, segaven temerosos els matolls, colpejaven el terra amb bastons i cridaven amb força mentre Palòs el malfactor avançava enmig d'aquell enrenou. Tots junts aplegaren a una clariana del bosc. Amb ulls tremolosos esguardaven tots els racons a l'espera de l'aparició de l'ofidi, encara no ataïllat però intuït enmig d'aquell silenci esbalaïdor. De sobte, un gos llebrer comença a lladrar entre uns matolls propers i a continuació va aparèixer la sinistra serp arrossegant-se amenaçadora, el cap enlairat a un metre del terra. La serp avançava inexorable cap aquells visitants inesperats. En veure la seua imatge reflectida en l'espill penjat del collaró de l'haca, va investir violentament contra el seu enemic virtual. El cavall es va alçar rampant mentre renillava impetuós. La serp, gruixuda com una branca de pi, va enfilel-se per damunt del cavall i va intentar enroscar-se al braç de Vicent, el qual, sorprès per la inesperada envestida de la serp, quasi va perdre l'equilibri i va estar ben prop de caure a terra. Sols la destresa del genet i l'agilitat del cavall salvaren aquella situació tan compromesa i se'n desferen de l'abraçada fatal. Ara es trobaven a unes passes de distància, front a front, era l'hora decisiva, amb el temps just per encarar l'arma abans de rebre una nova escomesa del rèptil. Palòs va apuntar tremolós: un tret, un segon tret. Les dues descàrregues van sonar eixordadores. Després, un silenci definitiu.

La serp va caure ferida de mort, la sang esguitava l'arena seca mentre es recargolava furiosament amb les darreres exhalacions mort. L'olor a pólvora va ser l'últim rastre d'aquella expiració.

Les persones més velles de la població conten que el pres va passar tanta por que al cap d'uns pocs dies va morir. Uns altres afirmen que va embarcar-se en un vaixell cap a la ciutat d'Orà d'Algèria on va refer vida i família, i va escampar entre els seus compatriotes la rondalla de la serp de la Venta.

A la façana de la Venta posaren en taulells de Manises un quadre amb la història de la serp de Xeraco per a memòria de generacions futures.

Les variacions formals dels topònims Xeraco i Xeresa

Francesc TORRES I NAVARRETE

Xeraco

EL PRIMER vestigi escrit de l'alqueria àrab *Al-qarya šāra ʿ qāb* (bosquet de l'àguila) d'Ab ben-Cendrell es localitza al *Llibre del Repartiment* de 1249 amb la grafia <Xaraco, Xaracho>¹. Un llogaret format per cases disperses, la torre àrab, la mesquita, el forn, el molí, i terra de regadiu i secà. Fou atorgada a Arnau Busquets i trenta companys d'armes pel rei En Jaume I. Després d'anys ombrívols de possessió territorial, l'alqueria passà a la jurisdicció del senyor de Gandia i marquès de Villena, Pere de Ribagorça, que heretà després Alfons el Vell i el seu fill. Cediren la propietat a Rodrigo Rius i a Joan de Nàtera². L'any 1479 esdevingué senyoria de la casa dels Almúnia amb el mer i mixt imperi. L'any 1550 fou venuda al duc de Gandia i va romandre en poder seu fins a la supressió dels senyorijs jurisdiccional³.

Les variants formals documentades en suports materials, paper, pergamí i mapes són⁴: *Xaraco* / *Xaracho* / *Xaraquo* / *Xaraq*^o / *Characo* / *Eixaraco*⁵ / *Exaracho* / *Exaraquo* / *Xeraquo* / *Xeraco*, *Jarafo* i *Jaraco*. A les fonts aportades en aquest article apareix: *Xaraco*, *Xaracho*, *Xaraquo*, *Characo*, *Xeraco* i *Jaraco*. Menéndez Pidal emparenta el mot *Xaraco* amb el substrat bascoibèric, per les analogies amb mots bascos (txarakoa...⁶).

El considera un representant d'EXE, equivalentent a `ansa', vivent als topònims: Eixea, Exeric, 'Exaresa'⁷. Per Abelardo Herrero el topònim és prerromà, derivat de SARACUM, on la S- inicial passa a palatal com succeeix amb SÆTABIS (Xàtiva)⁸.

1 *Llibre del repartiment de València*, Antoni Ferrando, José Camarena Mahiques, Joan Climent i Miñana (eds), Vicente Garcia, València: 1978.

2 L'any 1329 el rei Alfons el Benigne acordà la jurisdicció alfonsina. Per aquest pacte, els propietaris de nuclis de petita població amb certes condicions adquiriren la capacitat de repoblar llocs i aconseguir el mer i mixt imperi.

3 Francesc TORRES I NAVARRETE: «De la petita noblesa valenciana, els Almúnia barons de Xeraco», dins *Xeraco en festes 2008*, Xeraco: 2008. Hem consultat l'Archivo Histórico Nacional (AHN), Nobleza, Osuna, lligalls 739, núms. 1, 2, 3, 4 i lligall 740, núm. 2, 3, 4.

4 Aquest text és deutor del meu article: «Introducció a la història i topònim de Xeraco», *Llibre de festes Xeraco 1980*, Xeraco: 1980. Fou censurada la part cartogràfica on apareixia la forma fossilitzada *Xaraco* i torre de *Xaraco* als mapes de Joseph Castelló, 1761; Thomàs López, 1762 i 1788; Antoni Josep Cavanilles, 1795 i Juan José Carbonell, 1812. En aquell moment s'aportava documentació al Consell del País Valencià sobre el topònim major *Jaraco*/*Xeraco* per la regidoria de Cultura i Educació i no interessava la variant històrica i etimològica *Xaraco*.

5 Carles Ros documenta la forma *Eixaràco* al Diccionario Valenciano-Castellano, València; 1764. A la nota XXVII apareix *Xaraco* com a població del Regne de València i a la nota següent afirma que «la práctica del escribir essas voces segun el dialecto de su idioma era. Eixaló, Eixara, 'Eixaraco', Eixavea, Eixàtiva, 'Eixeresa', Eixerica, i Eixixona, al pronunciarlas se embebe la E-, la I- o la sílaba Ei». La X- representa el so palatal africad sord. Alguns parlants del nostre dialecte fan precedir una e- epentètica per afavorir pronuncia com en eiXàtiva, eixarop, etc.

6 Ramón MENÉNDEZ PIDAL: *Toponimia prerrománica hispana*, Gredos, Madrid: 1968. La teoria bascoibèrica ha tingut molts defensors que relacionaven ambdues llengües mitjançant la comparació de mots en inscripcions, etc.

7 Ramón MENÉNDEZ PIDAL: «Toponimia mediterránea y toponimia valenciana primitiva», *VII Congreso de Lingüística románica*, Barcelona: 1953, I, p. 74.

8 *Toponimia de la Conca de la Safor*, Gandía 1983 p. 171. *Documentos y datos para un estudio toponímico de la región valenciana*, Valencia: 1981, pp. 54-56.

Aquest el conservarien els mossàrabs, tot mantenint sorda la consonat velar intervocàlica –c– sense perdre la vocal final –o característica de la parla prejaumina, com els topònims: Muro, Pego, Tollos, Otos, Campello, com ha caracteritzat Sanchis Guarner, tret característic del romanç mossàrab. Aquesta tesi és molt feble perquè tot i que es documenta un poblament ibèric a la muntanya de la Barcella, no tingué continuïtat durant el procés de romanització. Al terme de Xeraco no hi ha cap vestigi numismàtic ni epigràfic de la colonització romana.⁹

Joan Coromines el considera un ètim àrab, resultat de la combinació de *šāra* + *‘qāb* (‘bosquet o penya de l’àguila’) *sagra*, tot referint-se a la descripció d’un paratge natural com muntanyeta o elevació de l’àguila¹⁰. Refuta a Menéndez Pidal que el sufix –aco de Xaraco provinga del cèltic, per la zona on s’hi troba, de substrat ibèric. Tamateix, el considera provinent de la llengua àrab, amb significació afectiva. L’arrel àrab *‘qb* que significa ‘àguila’ en imitar el so de *‘qāb* pels repobladors catalans, la *ā* fortament velar per estar entre consonants sonaria *o*. Vist el recull documental i de camp, considera que en àrab i en romanç és unànime la grafia amb *a* etimològica, que manté sempre la forma XARACO, majoritària en tota la documentació tractada¹¹.

Carme Barceló considera Xaraco l’adaptació d’un mot àrab, com pensava Sanchis Guarner¹².

Malgrat que per l’etimologia hom propugna XARACO, pel paral·lelisme amb el topònim Xeresa, situat al costat, o per la relació administrativa al si del ducat de Gandia, en formar part del mateix àmbit religiós de la parroquial església de Xaraco i Xeresa, o de les baronies de Xaraco i Xeresa, o molt possiblement producte de la pronúncia popular amb dissimilació de –a—a– per –e—e—, fa que aparega la forma XERACO. Aquesta, probablement, des del finals de XVI, formaria part de la parla quotidiana o popular. Documentada escassament per la fossilització de l’arcaisme de la forma normativa, *versus* la pronúncia dissimilada que considerarien poc pertinent grafiar-la.

El canvi d’ús a la forma XERACO fou proposat com a grafia modèlica per Sanchis Guarner tès que constituïa la pronúncia vivent dels xeraquers¹³.

9 A Xeresa s’han documentat vestigis de ceràmica romana a la partida de la Servana, vid. Josep SANCHIS SIVERA: *Nomenclator geográfico-ecclesiástico de los pueblos de la diócesis de Valencia*, Valencia: 1922, p. 265. Una actuació arqueològica ha trobat un gran cementeri islàmic de 3.000 m², el més gran de la comarca. A la necròpolis, utilitzada entre els segles XI i XIV, s’han trobat prop de 150 tombes orientades al sud-est, vers la Meca, per la qual cosa es pot parlar del primer cementeri islàmic planificat de la Safor, vg. Òscar MARTÍ: *La Servana i l’antiga alqueria de Xaresa*, 29 d’abril 2011, [en línia], <http://www.auntirdepiedra.com/>

10 La situació actual és d’una plana al·luvial. S’observa una certa elevació en el camí o calçada Gandia–Taverna i l’eix transversal on estaven la mesquita i la torre àrab. Coromines proposa una etimologia combinant *šāra* + *‘qāb*, bosquet de l’àguila, on la *a* en contacte amb la velar passà a *o*, semblant al mallorquí BINACO, vg. Joan COROMINES: *Onomasticon catalaniae*, VIII, Curial, Barcelona: 1997, pp. 111–113. Recrimina l’actitud de Sanchis Guarner de modificar el topònim per XERACO, per no ésser verificat per la documentació ni per cap explicació etimològica coherent, vg. *Nomenclator geogràfic del País Valencià*, València: 1966, s/v Xeraco. Hi hagué un antic poblament amb aquest nom a Síria. Avui hi trobem Xaraco a l’Amazònia. Cal tenir present el mot proposat Burns, vg. Robert I. BURNS: *Colonialisme Medieval*, Tres i quatre, València: 1998 p. 151, EXARICUS, ‘llogater’.

11 Com en les obres cartogràfiques censurades: Abraham Oertel, 1584; G. Kremer i I. Hondius, 1630; Joannes Blaew, 1672, i Francisco Antonio Cassaus, 1693.

12 Carme BARCELÓ: *Tòponímia aràbica del País Valencià. Alqueries i castells*, Diputació de València, Xàtiva: 1983, p. 307.

13 *Nomenclator...*, op. cit.

Coromines qualifica la forma Xeraco d'insòlita i considera que fou una pensada personal, inspirada, més que en aquella pronúncia vulgar i oscil·lant, en vagues prejudicis d'identitat etimològica entre els dos noms, no verificada ni per la documentació antiga ni per cap explicació etimològica coherent en la pronúncia popular¹⁴. Semblant opinió manté Vicenç Rosselló¹⁵. A la llum de nous documents, veiem reflectit el fenomen del doblet de les formes dissimilades no etimològiques *Xeraquo* i *Xeraco* i les etimològiques *Xaraco*, *Xaracho*, *Xaraquo* en manuscrits del segle XVI. Per pressió cultista es deixà d'emprar la variant popular en favor de la forma etimològica XARACO. Així apareix als textos del XVII i XVIII.

La variant castellana JARACO s'incorporà als textos castellans del XVI. La imposició del decret de *Nova Planta* de 29 de juny de 1707 i del Reial Decret de Carles III de 1767 que obligava l'ensenyament en llengua castellana, generalitza l'adaptació castellana que desplaça documentalment la forma genuïna fins el 22 de juliol de 1980¹⁶.

La forma popular Xeraco, referendada per Sanchis Guarner, és la proposada al *Nomenclàtor geogràfic del País Valencià* (1970); la *Gran Enciclopedia de la Región Valenciana* (1972) i *Aproximació a la toponímia del País Valencià* (1978). Aquest fou el nom que aparegué a les obres cartogràfiques que s'editaren l'any 1979¹⁷. En època democràtica, l'Ajuntament de Xeraco, presidit per Joan Sanchis, en sessió plenària de 29 de juny de 1979, trameté un dossier al Consell del País Valencià. Per Decret del Consell, de 22 juliol de 1980, DOGV d'1-VIII-1980, núm. 15; ratificació al BOE de 20-11-81, núm. 44, s'aprovà el nom oficial: XERACO.

Visió des del Mondúver. Gravat de les *Observaciones* de Cavanilles

¹⁴ *Onomasticon...*, op. cit., p. 112

¹⁵ Vicenç ROSSELLÓ VERGER: «Conflictes a l'hora de la normalització toponímica», *Toponímia, geografia i cartografia*, València: 2004, p. 27.

¹⁶ Al ms. 18.654, núm 8, Biblioteca Nacional de Madrid (BN), hi existeix un document toponímic de principis del XVIII exhumat per Josefina i Dolors MATEU IBARS: «Índice alfabético de los pueblos del Reyno de Valencia y a quienes pertenecian», diu: «Xaraco y Xeresa, al duque de Gandia», dins *Xé Col·loqui general de toponímia*, València: 1985, pp. 521-529.

¹⁷ Ferran MELCHOR: *País Valencià divisió comarcal, aproximació a la nostra toponímia*, València: 1979 i Josep ALONSO: *Mapa del País Valencià*, Eliseu Climent, València: 1979.

Xeresa

Sobre el topònims XERESA, Coromines considera que és un ètim àrab, format a partir d'un adjectiu *šaris*, igual que el topònim Jerez, antigament grafiat XEREZ, amb el significat de 'dur'. Això no explica el final *-esa* del nostre vocable. Per això el fa derivar del femení : *šarisa*, semànticament 'terra dura, aspra', mantenint la sibilant sonora del sufix *-esa*, com en *Manresa*, *Montesa*, *Carpesa*. El pas de la *-i-* > *-e-* és per la pronúncia molt oberta de la *i* darrere d'una *r*. L'inici del topònim amb *ša--*, o *še--*, grafiat Xaresa o Xeresa, seria una pronúncia vacil·lant entre els colons catalans, imposant-se definitivament la forma XERESA.

Constatem aquesta tesi en el fet que les donacions que es fan als colons: «A Arnau Carnicer, sengles cases a Xaresa; i a Arnau Carnicer, quatre jovades de terra; i a cadascú dels altres, tres jovades de terra»¹⁸, s'atorguen a XARESA «*donationes in Xaresa*», tot seguit rectifica «*Et si dicte jovate non suffecerint in dicta alcheria, habeant et accipiant in alia alcheria qui dicitur Xeresa*»¹⁹. Pensem si és tracta del mateix nucli de poblament amb la pronúncia vacil·lant o són dos nuclis diferents, distants, que pel temps ha esdevingut sol un: XERESA²⁰.

A la llum de les noves excavacions arqueològiques de la Servana, Òscar Martí considera que es podria afirmar, a fi de concretar els estudis pertinents, que s'ha trobat la ubicació de l'alqueria de XARESA²¹.

El ple del Consell del País Valencià, vist l'expedient aportat pel municipi de Xeresa, aprovà el canvi de nom de Jeresa pel de XERESA, publicat al *BOPV* núm. 40 de 16 de febrer 1981. Les variants formals del topònim són: Xeresa, Xaresa, Xeressa, Xereça, Xereza, Exeresa, Exeressa, Eixeresa, Gereza i la forma castellana Jeresa.

Conclusió

Tots dos topònims provenen d'ètims àrabs i no prerromans. Segons Coromines de *šara* + *qāb* i *šaris* + *a* > *šarisa*, fonèticament molt semblants. Quan els colons catalans s'incorporaren al territori conquerit, interpretaren els sons àrabs d'acod amb la fonètica romànica, fidelment transcrits pels notaris reials al *Llibre del repartiment*: XARACO, XARESA/ XERESA. Tots dos tenen una *a-* etimològica que manté la forma modèlica Xaraco i les variants formals: Xaraquo, Xaracho, Xaraq°, Characo, Eixaraco, Exaracho i Exaraquo. La variant popular Xeraco (i Xeraquo) apareix escrita només a la fi del XV i mitjans del XVI, per més que la parla quotidiana l'ha mantinguda viva fins als nostres dies. L'ús de la forma castellana Jaraco apareix en textos castellans de manera escadussera.

18 *Llibre del Repartiment...*, op. cit., p. 182

19 «i si per a les susdites jovades no hi hagués terra suficient en l'esmentada alqueria, que les tinguen i que les reben en una altra alqueria anomenada Xeresa», ibidem., p. 210.

20 Podeu comprovar el topònim Xeresa als documents publicats, vg. Felip LLORET SANFÈLIX i J. MAS: *El poble, la terra i la gent de Xeresa als segles XVI-XVII*, Simat de la Valldigna: 2012.

21 La troballa ofereix interessants detalls del nostre passat. L'aparició de cadàvers de xiquets i joves a la zona menys antiga del recinte confirmaria una greu epidèmia de pesta del segle XIV. Les excavacions han recopilat fins a 70 caixons de ceràmica musulmana, entre els quals destaquen unes peces envernissades amb estampes vegetals de color verd. També s'ha trobat una zona de producció de ceràmica amb espai destinat a abocadors, alguns pous, sis sitges, un menut forn islàmic i una calçada, a més dels fonaments d'unes cases que podrien ser les que figuren al document de donació de Jaume I als Carnicer.

Es generalitza i desplaça a poc a poc la forma normativa de Xaraco per la política dels Borbons, decrets com el la Nova Planta (1707) i la reial pragmàtica de Carles III (1767). Hi existeix un període de convivència Xaraco/Jaraco, fins que la variant valenciana desapareix dels textos escrits. El nom oficial és Xeraco.

Hi ha un paral·lelisme amb el topònim Xeresa. De dues variants Xaresa/Xeresa, preval Xeresa que es documenta en tot temps, amb les variants ortogràfiques: Xereça, Xereza, Xeressa, Exeresa i Eixeresa. La forma castellana Jeresa pateix les mateixes mesures lingüístiques que Jaraco. El nom oficial és Xeresa.

Annex 1

Mostra documental de les diferents formes ortogràfiques dels topònims

Al *Llibre del Repartiment* apareixen Xaraco i Xaracho²² en quatre ocasions²³:

Donationes de Candia, Arnaldus Boschet, domos et reallum in alcheria que dicitur 'Xaracho', que fuerun de Avincedrel, et turrem eiusdem alcherie et III jovatas terre in regadio et II in secano, in termino eiusdem alcherie. III nonas junii.

Arnaldus Boschet, cum se XXX alcheriam que dicitur 'Xaracho' exceptis furnis et molendinis. III nonas junii.

Arnaldus Boschet domos et reallum in alcheria que dicitur 'Xaraco' que fuerunt de Avincendrel et turrem eiusdem alcherie et III jovatas terre in regadivo et duas in secano eiusdem alcherie, franche. III nonas junii anno domini MCCXL octavo.

Arnaldo Busquet cum se tricesimo alqueriam que dicitur 'Xaraco' que est in termino Candie totam integre, exceptis furnis et molendinis . III nonas junii.

Al document de presa de possessió del lloc pel duc de Gandia davant els cavallers i senyors de les alqueries i llocs de la contribució de la vila de Gandia el 24 de novembre de 1425, després de la mort del duc Alfons el Jove apareix:

Stants personalment los dits molt noble mossén Berenguer de Vilaragut procurador real del dit molt alt senyor rey de Navarra e duch de Gandia, e mossén Alfonso de Morales en la plaça de la dita vila, davant aquells de present sua, manaren convocar e appellar per en Vicent Oller, verguer de la dita vila, dels quals e de les quals lo mer imperi és (...) Los hereus d'en Rodrigo de Rius són senyors de 'Xaraquo', del qual és arrendador en Berthomeu Ramon».

22 El grup consonàntic —ch—té un so velar oclusiu sord /k/.

23 Conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, és el document que primer documenta el nostre topònim del 3 de juny de 1248; f. 14 núm. assentament 1997 i 1998; f. 49 núm. assentament. 2437; f. 76v núm. assentament 2856 i f. 77 núm. assentament 2872. edició d'Antoni FERRANDO, València: 1978, p. 180, 221 i 270.

El 23 de novembre de l'any 1467 Bernat Almúnia el Vell pledejà a la cort civil de València contra Joan de Nàtera, donzell, senyor de Xaraco, que li devia uns censals, a fi que li lliurara dins de deu dies la quantitat deguda o que li oferira la venda del lloc de:

‘Xaracho’, situat e posat dins los termes generals de la vila de Gandia e dins la contribució de aquella, lo qual té son terme determenat dins los dits generals termes, lo qual afronta ab terme de la Vall del Alfàndech ab dues parts e ab terme de lloch ‘Exeressa’ e ab mar çent milles de dins.

A la presa de possessió de Bernat Almúnia el Vell, el 9 de febrer de 1480 apareix:

Lo magnífich mossén Bernat Almúnia, cavaller habitador de la ciutat de València e senyor del loch de ‘Xaraquo’ e convotat e apellat a mi Johan de Casanova, notari públich de la prop dita ciutat de València, e dels testimonis davall scrits e de alguns moros e vasalls del dit mossén Bernat Almúnia, habitants del dit loch, fora, en lo fossar o sementeri de aquell dit loch. Estant axí, manà e requerí a mi, dit notari, legís en presència dels sobredits hun privilegi en sa pública forma de la magestat del molt alt senyor rey ab lo qual la magestat del senyor rey féu gràcia al dit mossén Bernat Almúnia de la jurisdicció criminal, mer e mixt imperi del dit loch de ‘Xaraquo’.

En la contribució de la tacha del braç militar de l'any 1490 apareix el pagament del nostre poble ‘Xaraquo’ amb XIII florins. Al document reial en llatí, on s’atorga la màxima jurisdicció a Bernat Almúnia, es llig:

*Vos dilectus consiliarius noster Bernardus Almunya, miles, hoc anno juratus noster, civitatis Valencie, cuius esse dicitur locus de ‘Characo’*²⁴.

En la contribució feta per Bernat Almúnia es llig:

Ítem, mossén Bernat Almúnia. Per la concòrdia feta ab en Johan de Nàtera, per lo loc de ‘Xeraquo’, cascan any cent sous²⁵.

A la contribució a la vila de Gandia en 1504 es llig:

Ytem ha de rebre e rebrà la dita vila de Gandia cascan any dels magnífichs mossén Bernat Almúnia, cavaller quaranta-cinch liures, són sis-centes liures peyteres dels seus lochs de ‘Xaraquo’, que a rahó de hun real per liura peytera / valen dites quaranta-cinch liures.

En una carta adreçada al tresorer del rei per liquidar la voluntat testamentària de Johana de Verdagon, muller del conestable de Castella, apareix:

Mossén Bernardo, en mi nombre e la dicha Violante de Almunia de Cathalá e la dicha Violante d’Almunia, la qual fue hecha e atorgada en el lugar de ‘Xaraco’ del Reyno de Valencia a XXVII dias del mes de octubre del año de la natividad de nuestro Senyor mil quinientos y honze. Testigos fueron presentes a todo lo que dicho es e vieron firmar su nombre al dicho mossen Bernardo Almunia, e le conocen, Gaspar Manris, oficial, Francisco Aguiló, e Bernardino Aguilar scuderos residentes en el dicho lugar de ‘Xaraco’.

24 ARV. Real, 50, f. 33v i ARV. Real Diversorum, núm. 303, ff. 105v-107v, 14 octubre 1479. Xelva.

25 Francesc TORRES I NAVARRETE: «Consolidació i expansió de les cases de Xeraco, després de l’expulsió dels moriscos 1609-1754», *Llibre de Festes Xeraco 2009*, Xeraco: 2009, pp 1-12.

Altres testimonis

Que un moço de un labrador d'esta villa, llevando una niña rezien nacida a Valencia, pasando por el puente de 'Xaraco', la echó en el río; y así, haviendo de ser executado en él, por sentencia de muerte, porqué no solo confesó esto, sin tormento, más aún, dixo averlo hecho por ciertas promesas que su señora le abía ofrecido²⁶.

Que debe V.S. hazer mirar si están plantadas en término de 'Xaraco' y si lo son las deve mandar quitar mayormente. Si la execución del hombre la quiere posterguar y no debe sperar a vs que el governador las mande quitar, y si stán fuera del término de 'Xaraquo'²⁷.

Joan Hierònym Almúnia e antecessors de aquell, antiquíssimament tenen de exercir tota jurisdicció civil e criminal, mer e mixt imperi²⁸, en lo dit loch e terme de 'Xaraco' (...) que lo dit il·lustre duch de Gandia ne sos oficials, no perturben al dit suplicant en lo exercici de la sua jurisdicció, com largament se conté en la ferma de dret y mostra per los actes de aquella//, e lo dit illustre duch de fet ha atemptat trametent un alguazir de la vila de Gandia, lo qual ha citat hun morisch, vassall de ell, suplicant, dins lo dit loch de 'Xaraco', lo qual se nomena Alnix, a les portes de la casa hon aquell habitava²⁹.

Comparent davant vos, en la Real Audiència, mossén Hieronym Almúnia, generós, señor qui's diu del loch de 'Xeraco' [sic], térmens e pertinències de aquell, humilment ha exposat que novament és pervengut a sa notícia que lo il·lustre don Francisco de Borgia, duc de Gandia, pretén edificar e de fet ha començat ha edificar, sens tenir, segons se pretén dret algú, una torre o fortalea dins lo terme del dit loch de 'Xeraco' [sic], prop del dit loch, devers la muntanya e prop la vora del riu de 'Xeraco' [sic], lo qual edifici, torre o fortalea, per fur del Regne, dret e rahó, lo dit duc de Gandia no pot fer (...) E que demolesca e desfaça aquella, com si encara no fóra a fer, manant als mestres obrers e hòmens qui fan la dita obra que cessen de aquella, sots penes a nostre obs imposadores, manant encara al dit duc que no exergesca ni mane exigir pontatge algú de dit pont del riu de 'Xeraco' [sic], tro e tan nos sia declarat preceyt deguda conexença a qui pertanyga de justícia³⁰.

Die quarta mensis aprilis anno MDXXXVIII. Davant lo dit magnífic relador comparegué lo discret en Nofre Roïz (...) A causa dels molts e grans danys que los moros enemichs de nostra sancta fe catholica e de sa magestat, acostumen fer en lo camy real que va de Cullera a Gandia, en lo riu appellat vulgarment de 'Characo', amagant-se quant ab fustes, quant sense elles, en lo dit riu e prop de aquell, per hon han saltejat e mort moltes persones.

Recordant que havent tallat uns moriscos de 'Xereza' una garrofera en lo terme de 'Xaraco' sense llicència ni procuradors, executà als qui havien tallat la dita garrofera³¹.

És pactat, avengut e concordat entre dites parts, que lo dit magnífich mossén Joan Hieroni ven lliure e quasi lliure al dit illustríssim don Francesc de Borja, duch de Gandia, e als seus, així com

26 El duc de Gandia Joan de Borja el 8 d'abril de l'any 1532 manà parar unes forques entre el riu i el molí de Xeraco per executar a l'autor de tam atroci criminis, per llançar una xiqueta de dies al riu de Xeraco. La sentència havia d'ésser executada in loco delicti, al lloc del delictu. Aquest fet inicia un plet sobre la jurisdicció de les terres de la Marina de Xeraco.

27 La contestació de misser Filibert a Joan de Borja, datada a València el 10 d'abril de 1532.

28 Ferran el Catòlic atorgà el 14 d'octubre de 1479 a la vila de Xelva la jurisdicció alta i baixa, criminal i civil a son pare Bernat Almúnia el Jove, temps en el qual estava empenyorat l'estat de Gandia.

29 Joan Jeroni Almúnia suplica procés contra Joan de Borja i evoca la causa a la real audiència per la jurisdicció del lloc de Xeraco.

30 Procés de Joan Jeroni Almúnia contra el duc de Gandia sobre la torre del riu de Xaraco i llur jurisdicció, 14 de març 1548, ARV. Reial Audiència. Processos, part 2a, lletra J, Apèndix. Expedient 90, any 1548.

31 AHN. Nobleza. Osuna, 739 D2 (27).

ab lo present capítol, ven, lliura e quasi lliura, lo dit lloch de 'Xaraco' e terme de aquell, situat e posat dins los termes generals de la vila de Gandia, confrontant de una part al terme de la Vall de Alfàndech e de altra part al terme del lloch de 'Xeresa', ab tota e qualsevol jurisdicció, així civil com criminal³².

Martí Redovà òlim Huçef Deups huna casa en 'Xaraco' que paga besant 19 sous 4 diners, no té terra en comú, que affronta ab la carneseria y ab casa de Çadon Sabe, paga 19 sous 4 diners³³.

*Dos lugares de christianos nuevos, que llaman 'Gereza' y 'Jarafo', entranbos tienen como setenta casas y son del duque de Gandia*³⁴.

*Antón Sánchez, rector de Xereça y Jaraco', de hedad de cincuenta y cinco años*³⁵.

Juan Calafat, llaurador del lloch de 'Xaraco', habitador, testimoni, etc. E dix que en lo dia de huy, a la que serien entre onze y dotse hores, estava als quatre cantons, prop del castell, y véu entrar una gran tropa de gent, los fills de Vives davant, y se n'anaven drete a cassa de la viuda Jovera, y tantost véu altra tropa de gent y Vicent Monreal que anava a cavall y a Juan Cardona, que sols conegué aquestos, y se n'anaren dret de cassa de Simó Bosquet. Y tantost oy un tro de escopetada y està en veritat que abans que entrassen en lo poble ya ne havia sentit altra³⁶.

*Rafael Jover agricola loci de 'Xaraco' habitador precedente licencia permissu et facultate data et comessa per ex. Don Franciscum a Borgia et Centelles, ducem Gandiae comitem Oliva, etc. a infraescrito facienda et firmada ad supplicationis per me dictum Rafaelem Jover, possei sub die vigesimo quinto mensis januariis proximes prebenti presenti publici instrumento etc, vendo concedo ac trado vobis Baptista Pelegrí agricultor loci de 'Xaraco' habitador presenti etc vostris domum et terras seguentes et quandam domum ab un corral sita et possitam in predicto loco de 'Xaraco'*³⁷.

*Jaraco: En 23 de setiembre de 1702 se concedió licencia a Diego Pérez de Jaraco [sic], heredero de Antonia Teijada su madre y donattorio de Luís Pérez su padre para vender la cassa que reza en este item a Valentín Albert de 'Jaraco' [sic]. En 31 de março de 1703 se le conzedió licencia a dicho Albert para vender dicha cassa a Andrés Castelló de 'Jaraco' [sic]. Andrés Castelló posee la mitad y Pasqual Castelló la otra mitad*³⁸.

Tractar la erecció y fábrica de una església nova que se ha de erigir y fabricar en lo poble de 'Xaraco' per quant la que al present y a en dit poble no és capàs y sufficient per a què els habittadors de dit poble de 'Xaraco' puxen oir los divinals officis (...) la machor part dels veïns y habitants del dit lloch de 'Xaraco'³⁹.

*Pasó a señalar y marcar la oja de dichos derechos en todo el territorio del lugar de 'Xaraco', la qual quedó en los árboles enteramente, sin haverla cogido*⁴⁰.

32 En l'acte de capitulació entre Gaspar Bernat Almúnia, fill d'Eximén Peres Almúnia, germà de Joan Jeroni i el representant del duc Francesc de Borja, el notari Onofre Roís, a vint del mes de novembre de 1549.

33 Capbreu de Xaraco de 1565.

34 Juan de Acuña visita el regne de València el 1585, informa a Felip II de la defensa del cordó litoral.

35 Viatge de l'inquisidor Ximénez de Reinoso, testimoni de l'any 1580, AHN. Nobleza. Osuna, lligall 806, II.

36 Procés per haver mort a Simó Bosquet a la porta de la església de Xaraco l'any 1635.

37 Venda de la casa de Rafael Jover a Baptista Pelegrí 30 de març 1638

38 Rectificacions fetes al marge del capbreu de Xeraco de 1668.

39 Consell General realitzat a la plaça del poble per tal de acordar els capítols de la construcció d'una nova església el 19 d'abril 1699.

40 Roc Teixada, col·lector de la partició de fruits i censos de la senyoria de Gandia dels llocs de Xeraco i Xeresa l'any 1706.

*Ante mi el escrivano y testigos, parecieron Joseph Torres, alcalde ordinario, Miquel Castelló y Francesc Torres, regidores del lugar de 'Xaraco'*⁴¹.

*En el lugar de 'Xaraco' a los dos dias del mes de mayo de mil settecientos cinquenta y quatro años, yo, Francisco Bofí de Bernardo, declaro tener y poseher en dicho lugar de 'Xaraco', en la calle Mayor una cassa con su corral*⁴².

*Josef y Francisco Sanchiz, labradores, vecinos de la villa de Callosa de En Sarriá arrendatarios de los derechos decimales de este lugar de 'Xaraco' y del de 'Xeresa' (...) debe contribuir a mis principales en calidad de arrendatarios del illustre cabildo con la parte de diezmos que le toquen a la manera que contribuia Salvador Roselló, casa de escusado eligida en el pueblo de 'Xeresa' durante el mismo arriendo*⁴³.

*Gandia posee como de su termino particular una porción de terreno situada a la otra parte del río 'Jaraco', titulado Les Marines, cuyo terreno linda con el mismo río hasta su desagüe en el mar, con el mismo mar, con el término de Tabernes de Valldigna y con el termino de 'Jaraco'*⁴⁴.

*En mil ochocientos treinta y cuatro en que fue alcalde Josef Torres de Francisco, vio el testigo componer y remendar el puente de calicanto dicho de 'Jaraco' construido frente la Torre, en el camino de Cullera, sobre el río del mismo nombre (...) Y con licencia del alcalde de este lugar de 'Jaraco' ha pastado sus vacas, sin que persona alguna le huviese incomodado; y por lo tanto el testigo ha tenido y tiene el puente que lleva dicho hasta la asequia referida por término y jurisdicción de este lugar de 'Jaraco'*⁴⁵.

41 Contribució de l'Equivalent de 1753 a l'estat de Gandia.

42 Capbreu de Xeraco de 1754.

43 Liquidació del delme del 1813 per Jaume Simó, notari.

44 Expedient d'empara de possessió en favor de l'Ajuntament de Gandia contra l'Ajuntament de Xeraco. Any 1843, escrivà Pastor y Baeza.

45 Josep Magraner i Gascó, de Tavernes, testimoni d'un plet de 1843.

El drac del Patriarca

Vicente Blasco Ibáñez

AIXÒ PASSAVA quan València s'estenia per un perímetre no més gran que els barris tranquils, somnolents i amortits que envolten la Seu. L'Albufera, immensa llacuna que quasi es confon amb la mar, arribava fins a les muralles; l'horta era una intricada marjal de juncs i canyes que esperava en salvatge calma l'arribada dels àrabs, que la travessaren de séquies grans i petites que formen la meravellosa xarxa que transmet la sang de la fecunditat. On avui s'alça el Mercat Central s'estenia el riu, ample, lent, peresós, que mesclava i perdia el curs dins les aigües mortes i fangoses.

Les portes de la ciutat a tocar del Túria romanien tancades la major part dels dies o s'entreobrien tímidament per a topar amb el brogit de l'alarma a penes es movien els canyars propers. A qualsevol hora hi havia gent per les alberedes, lívida d'emoció i curiositat, amb el gest de qui ansia contemplar de lluny alguna cosa esgarrifosa i alhora tem veure-la.

Allí, al riu, es trobava el perill de la ciutat, el malson de València, la mala bèstia, el record de la qual torbava el son de les gents honrades, feia amarg el vi i insípid el pa. En un ribàs, entre un garbuix de juncs xafigats, un forat llòbrec i fangós, i al fons, becant mentre feia la digestió entre calaveres pelades i costelles rompudes, el drac, un espantós i feroç animalot, mai vist a València, enviat, sens dubte, pel Senyor segons afirmaven les velles ciutadanes per a càstig de pecadors i terror dels bons.

Què no faria la ciutat per a alliberar-se d'aquell veí enfadós que torbava la seua vida..! Els sagals braus de cap lleuger i el dimoni sap molt bé que a València no en mancaven es feien l'asqueta els uns als altres i s'ho jugaven a sorts per anar contra la bèstia. La cercaven armats amb destrals, llances, espases i coltells. A penes s'acostaven a la cova del drac, l'animal guaitava el nas, es posava en fatxa per a escometre'ls, i eixia com un llamp en línia recta, a aquest trie i a l'altre no, mos ací i sarpada allà, desbaratava el grup. N'escapaven ben pocs. La resta parava al fons del forat negre i servia de pastura a la fera per a tota la setmana.

La religió, mirant d'auxiliar els bons i desconfiant de les arts infernals del Malèfic en aquesta hòrrida calamitat, volgué entrar en combat amb la bèstia. Un dia, el clero, amb el bisbe al cap, isqué per les portes de València i es dirigí valerosament al riu amb gran provisió de llatins i aigua beneïda. La gent, de les muralles estant, observava ansiosa la lenta marxa de la processó, la resplendor de les casulles bizantines amb les faixes blanques ornades de creus negres, l'espurneig de la mitra de vellut roig amb pedres precioses i la lluentor dels cranis brunyits dels sacerdots. El monstre, enlluernat per aquest aparat extraordinari, deixava que s'hi arrimaren; passada la primera impressió, mogué les potes curtes i obrí la boca com si badallara. Açò fou prou perquè tothom retrocedís amb tanta pressa com prudència, feliç precaució a què degueren els valencians que la fera no s'esmorzara mig capítol.

S'ha acabat. Tots reconeixien la impossibilitat de continuar lluitant amb tal enemic. Calia esperar que el drac morís de vell o d'un fartada; mentrestant, que cascú es resignés a morir devorat quan li arribés el torn. Acabaren per familiaritzar-se amb aquella bestiola roïna com es fa amb la idea de la mort: considerar-ho una calamitat inevitable. El valencià que eixia a treballar els seus camps, a penes escoltava un soroll per la senda i veia tremolar la brossa, mormolava amb desànim i resignació:

M'ha tocat la roïna. Ja està ací eixe. Sisquera que acabe prompte i no em faça patir.

Plaça del Mercat.València

Com ja no quedaven hòmens que anassen a buscar el drac, aquest anava a l'encontre de la gent per a no passar fam al seu cau. Donava la volta a la ciutat, s'esmunyia pels camps, corria pels camins i, moltes vegades, insolentment, s'arrossegava al peu de les muralles i apegava el morro als badalls de les robustes portes, per si eixia algú. Era un animal malèvol que semblava estar per totes bandes. El pobre valencià, quan plantava arròs encorbat sobre la bassa, en el fort del treball sentia que alguna cosa l'acaronava per l'esquena, i en girar el cap, entropessava amb el morro del drac, que s'obria i s'obria com si la boca li arribés a la cua, i nyas cabàs! D'un colp l'esclafava. El bon burgés que durant les vesprades d'estiu feia un passeget pels afores, veia eixir entre els matolls una urpa rugosa que pareixia dir-li: Hola, amic!, i d'un sarpada irresistible es veia arrossegat fins al fons del cau fangós, on la bèstia tenia el menjador.

A migdia, quan el drac, immòbil en el fang com un tronc escatós, prenia el sol, els tiradors d'arc, apostats entre dos merlets, li llançaven destres sagetades. Xoc que la bade! Les fletxes rebotaven sobre la closca i el monstre feia un moviment lleuger, com si al seu voltant bronziren els mosquits.

La ciutat es despoblava ràpidament i hagués romàs completament abandonada de no tindre els jutges l'ocurrència de sentenciar a mort un rodamón, mereixedor de la forca per delictes que cridaren l'atenció en una època en què es matava i robava sense donar-hi una altra importància que la de naturals alleujaments.

El pres, un home misteriós, una mena de jueu que havia recorregut mig món i s'expressava en llengua estranya, demanà gràcia. Ell s'encarregaria de matar el drac a canvi de recuperar la vida. Convenia el tracte...? Els jutges no tingueren temps per a deliberar perquè la ciutat els atabalava amb un aldarull. Acceptat, acceptat, convingueren. La mort del drac bé valia la gràcia d'un bergant. Per a la seua empresa li oferiren les millors armes de la ciutat, el rodamón somrigué desdenyosament i es limità a demanar alguns dies per a preparar-se. Els jutges, d'acord amb ell, el tancaren en una casa on tots els dies entraven algunes càrregues de llenya i una certa quantitat de gots i botelles arreplegats de les principals cases de la ciutat.

Col·legi del Patriarca. València

Els valencians s'amuntegaven al voltant de la casa, de dia contemplaven el plomall negre del fum i de nit la resplendor rogenca de la ximenera. El misteri dels preparatius els donava fe. Aquell bruixot sí que mataria el drac..!

Hi arribà el dia del combat i els veïns s'amuntonaren en les muralles, delerosos i pàl·lids d'ansietat. Penjaven sobre les barbacanes xanglots de cames; s'agitaven entre els merlets inquietes masses de caps. S'obrí cautelosament un portella, deixà només un badall suficient perquè isqués el combatent i es tancà de seguida amb la precipitació de la por. La gentada llançà una exclamació de desànim. Esperava alguna cosa extraordinària d'aquell paladí misteriós i l'entreveia cobert amb un mantell i una caputxa de llana basta, sense més arma que una llança... Un altre al sac! Aquell jueu se l'engoliria la malaurada bèstia en una avemaria. El pres, insensible al desànim general, caminava

en línia recta cap a la cova. El drac feia dies que rabiava de fam. La gent romania dins la ciutat i la fera dejunava i rugia si ensumava el ramat humà guardat per les fortes muralles.

Esbalaïts, observaren com, en aproximar-se el rodamón, per l'embut de fang guaitava el morro punxegut de la fera i les rugoses potes davanteres. Després, amb pesat esforç, tragué el cossot escatós del forat per l'interior del qual havia passat mitja València.

Brrrr! Rugint de fam, obrí una bocassa que, fins i tot vista de lluny, féu córrer un estremiment per les esquenes de tots els valencians. Ensems ocorregué un fet portentós. El pres llençà cap i caputxa en terra i tot el poble es posà les mans als ulls com enlluernat. Aquell home era un brasa lluminosa, una flama que caminava directament cap a la boca del drac, un fantasma de foc que no podia ser albirat més d'un segon. Anava revestit amb una indumentària de vidre, una armadura d'espills on es reflectia el sol i l'envoltava un nimbe de rajos enlluernadors. La bèstia, que anava a llançar-se-li a sobre, parpellejà tremolosa, enlluernada, i començà a retrocedir. El rodamón avançava altiu i segur de la victòria, com en la llegenda wagneriana el valerós Sigfrid marxava a trobar-se amb el drac Fafner. Els rajos de l'armadura aclaparaven la fera. L'espantosa figura, reproduïda en la cuirassa, en l'escut, en totes les parts de l'armadura amb infinits miratges, la torbaven i l'obligaven a retrocedir. Finalment, orba, confusa, presa del mareig d'allò desconegut, s'esgolà cap al seu cau, i amb un suprem esforç, per conservar-ne el prestigi, obrí la bocassa i rugí: Brrrr!

La llança! La clavà íntegra dins l'horrible gola del monstre encegat, es repetiren els colps entre els aplaudiments de la gent que saludava cada fusada com una benedicció de Déu. Els dolls de sang negra i pudenta tacaren l'armadura cristal·lina. Enardits per l'agonia de l'enemic, els veïns isqueren al camp. Hi hagué qui per arribar ans es tirà de cap des de les muralles i aquestes foren les darreres víctimes del drac. Tots volien veure al monstre de prop i abraçar el matador. València s'havia salvat! Des d'aquell dia començà a viure tranquil·la.

De tan remembrable jornada no ha quedat el nom de l'heroi, ni tan sols la meravellosa armadura d'espills. Sens dubte li la trencaren en plena ovació, quan el portaren triomfant d'abraç en abraç. Hi restava el drac, amb el ventre atibacat de palla, per on havien passat molts dels nostres avis.

I qui dubte de la veracitat d'aquest succés, no té més que acudir a l'atri del Col·legi del Patriarca, on hi ha la maligna bèstia com a testimoni irrecusable.